

Kirjallisuusarvostelut – Recensioner

Esa Lehikoinen, Risto Lemmetyinen, Timo Vuorisalo & Sari Kivistö: *Suomen lintutieteen synty – Turun akatemian aika*. Faros-kustannus, Turku 2009. (407 s.) ISBN 978-5710-04-5
Arv. Toivo Viljamaa. Turun yliopisto. toivo.viljamaa (apud) sci.fi

Linnut Turun akatemian opinnäytteissä

Esiteltävä teos on mittava työ: 407 sivua tiheään ja verraten pienellä kirjasintyyppillä painettua tekstiä. Johdannon jälkeen pääosassa ovat käännösotteet ja tiivistelmät Turun akatemian aikaisista väitöstutkielmista ja muista lintuaiheeseen liittyvistä julkaisuista ja raporteista (n. 300 s.). Teoksen päättävät akatemian aikaisien kirjoittajien henkilögalleria ja kahden lahjoituksena saadun lintukoelmaan luettelot. Kaikkiin osastoihin liittyy tarpeen mukaan kirjoittajien laatimia nootteja ja huomautuksia sekä tietolaatikoita. Alaviitteet ja tietolaatikat, jotka esittelevät nykyistä tietoa linnuista ja lajien tunnistamisesta, toimivat esitellyn Turun akatemian aikaisen kirjallisuuden tulkintoina. Kirja on kuvitettu Louhisaaren lintumaaluksilla ja tilanteen tulien käsitellyistä teoksista löytyvillä kuvilla.

Kirjoittajat ovat biologian, ekologian ja ympäristötieteen asiantuntijoita Turun yliopistosta. Latinankielisten tekstien suomennokset ja antiikkiin liittyvät tietoiskut on laatinut kirjallisuudentutkija ja erityisesti uuslatinalaisen kirjallisuuden asiantuntija Sari Kivistö Helsingin yliopistosta.

Tekijät perustelevat työn tarpeellisuutta sillä, että Suomen linnustohistoriaa koskevissa käsikirjoissa ja tutkimuksissa tavallisesti ohitetaan vähätellen se, mitä linnuista kirjoitettiin ennen 1800-luvun alkupuolta, jolloin Suomi siirtyi Ruotsin alaisuudesta osaksi Venäjän keisarikuntaa ja jolloin yliopistokin siirtyi Turusta Helsinkiin. Tätä ennen linnuista oli kuitenkin kirjoitettu Ruotsissa ja Suomessa lähes 200 vuoden ajan. Nämä varhaiset lintuja koskevat kirjoitukset, joita kirjoitettiin Turun akatemian piirissä, sattuvat aikaan, jolloin nykyajan luonnontiede syntyi ja biologinen tutkimus oli nopeasti muuttumassa yhä paremmin järjestäytyneeksi luonnonhistorialliseksi dokumentoinniksi – tässä kirjoittajat viittanevat mm. Carl von Linnéen ja hänen oppilaisiinsa. Edelleen he sanovat, että ”tä-

hän kirjallisuuteen tutustuminen on monipuolisesti valaisevaa ja toivoaksemme avaa linnuista kiinnostuneille ikkunan entistä kauemmas alan historiaan”. Yksi syy Turun akatemian aikaisien kirjoitusten ohittamiseen saattaa olla, että väitöstutkielmat kirjoitettiin tuona aikana pääsääntöisesti latinan kielellä – tosin kolme kirjassa esiteltyä, lähinnä riistalintuja käsittelevää, väitöstä ovat ruotsinkielisiä. Kielimuodon aiheuttamien esteiden poistamiseksi tekijät ovat toimittaneet käännöksiä, käännösotteita tai tiivistelmiä kaikkiaan 23:sta Turun akatemian aikaisesta väitöskirjasta ja 14:sta muusta tutkielmasta. Tämä merkittävän laaja aineisto muodostaa kirjan substanssin.

TUTKIELMAT

Kokonaan suomennettuina ovat Wanochius-Humbla (1682) ”Jäälinnusta” (*De Halcyone*), Hahn-Hielmerus (1691) ”Kyyhkyistä”, Leche-Grysselius (1764) ”Pääskysten talvehtimisesta ja muutosta”, Gadd-Gummerus (ruots. 1769) ”Vesilintujen suojelusta ja hoidosta”, Hellenius-Justander (1786) ”Kasvi- ja eläinkunnan kalenterista”, Hellenius-Juvelius (1792) ”Vaistosta, jolla eläimet huolehtivat jälkeläisistään”, Hellenius-Cajan (1798) ”Lintujen värien vaihtelusta”, Hellenius-Idman (1798) ”Linnun pesistä” ja Lars Johan Prytzin kolmiosainen (1811) ”Naurulokista”. Mittavia tiivistelmiä ovat Petrus Hahnin filosofiset pohdiskelut koskien lintuja yleisemmin ja joutsenen laulua erityisemmin (1694, 1697), Ekermanin ja Tärnströmin Uppsalan väitös (1745) ”Ahvenanmaasta, Itämeren saaresta” ja Sadelin et alii (1810–1819) ”Fauna Fennica”. Eräissä tapauksissa kirjoittajat ovat muuttaneet alkuperäisen tekstin taulukoiksi ja yhdistelleet otteita useammasta tutkielmasta. Asiasta on aina ilmoitettu alaviitteissä.

HENKILÖGALLERIA

Väitöstutkielmat on esitelty säännöllisesti ohjaajan ja väittelijän yhteistyönä, esim. ”Hahn ja Hielmerus käsittelevät lintutyösään”, ”Gadd ja Gummerus”, ”Hellenius ja

Juvelius” jne. Tämä on tietenkin helpoin tapa välttää ottamasta kantaa kulloisenkin tutkielman tekijäkysymykseen. Toisaalta esitystapa vaikeuttaa sen hahmottamista, ketkä tässä verraten suuressa Turun akatemian oppineitten joukossa – henkilögalleriassa on 45 henkilöä – olivat todella luonnontieteen (lintutieteen) harjoittajia. Taustaesityksen mukana kyllä käy ilmi, että sellaiset nimet kuin Petrus Hahn, Johan Leche, Carl Niclas Hellenius, Lars Johan Prytz ja Pehr Ulrik Sadelin olivat alan eturivin miehiä, unohtamatta toki ikään kuin yleisimmistä syistä Carl Fredrik Mennanderia, Pehr Kalmia ja Pehr Adrian Gaddia tai Christopher Tärnströmiä.

Henkilögalleria ei todellakaan ole luonnonhistorian tutkijoiden luettelo. Esimerkiksi Henrik Hassel ja Gregorius Hallenius ovat päässeet galleriaan varsin vähillä ansioilla. Vuonna 1741 julkaistussa väitöksessä on lyhyt ruotsinkielinen nootti, jossa luetellaan ne vesilinnut ja maalinnut, jotka tavallisimmin käyvät Mynämäen seudun linnustajien pyydyksiin. Lintutieteen kannalta saamme ao. kohdasta tietää vain sen, että linnut jaettiin (linnustamisen kannalta) vesi- ja maalintuihin. Toki tämäkin on 1700-luvulle tyypillinen historiallislतालoudellinen paikalliskuvaus, jossa ohjeitten mukaan käsiteltiin myös metsästystä ja josta siitä syystä löytyy lintujen esiintymistä koskevia tietoja. Tällaisista kuvauksista ovat kirjassa edustavina näytteinä Kalmin ja Gaddin johdolla tehdyt Hauhon ja Huittisten pitäjänkuvaukset. – Mutta palatakseen galleriaan, se on muusta syystä hyödyllinen. Henkilökuvat havainnollistavat mainiosti ajan akateemista työtä. On kiinnostavaa lukea esimerkiksi väitöstöillä rikastuneen vanhaksi eläneen professori Ekermanin elämäntyylisiä – kaudonpuheisuus kannatti – tai tutkimusmatkailija Tärnströmin vaiherikkaasta mutta lyhyeksi jääneestä elämästä.

SISÄLTÖ

Sisällön dispositio ei ole kovinkaan lukijaystävällinen. Kirjoittajat eivät ole missään opastaneet lukijaa kertomalla, mihin periaatteisiin sisällön järjestäminen perustuu. Lukijan on paras etsiä tie sisällysluettelon avulla. Väitöskirjat ovat aikajärjestyksessä, niin että lukija voi luettelon otsakkeista päätellä jotakin lintututkimuksen kehittymisestä. Sen, joka ei itse ole ornitologi eikä ehdi lukea kirjaa pysähtymättä alusta loppuun saakka, kannattaa lukea ainakin johdantona oleva taustaluku ja akateemisen lintukirjallisuuden väliin sijoitetut tietolaatikot alkaen Louhisaaren

lintumaalauksista, Linnén lintulajien tieteellisestä kuvauksesta ja lintujen nimitysten ongelmista jne. ja päättyen Pehr Kalmin muuttokyyhkyluetteluun ja Lars Johan Prytzin lehtopöllölajien määrittelyyn.

Johdannossa kirjoittajat esittelevät ensiksi hyvin asiantuntevasti biologian ja lintutieteen yleistä kehitystä, lajin käsitteen muodostumista ja lintunimistön vakiintumista. Toiseksi he esittelevät Turun akatemiassa harjoitettua lintujen tutkimusta. Varsinkin lintuekologiaa ja fenologista tutkimusta koskettelevat kappaleet ovat nautittavaa ja kiinnostavaa luettavaa.

Turussa lintututkimus eteni tarumaisista ihmelinnuista ja Aristoteleen perinteen mukaisesta tarkastelusta kohti hyödyn aikakauden asettamia tavoitteita. Akademia määritteli tutkimuksen jumalan ja luonnon tuntemuksesta johtuvaksi rationaaliseksi toiminnaksi. Tutkimuksen tavoitteet olivat siis sekä teoreettisia että käytännöllisiä, Näin myös lintututkimus voitaisiin jakaa ensinnäkin luonnonhistoriallisen tiedon etsintään ja saavutetun tiedon systematisointiin, toiseksi sen selvittämiseen, miten tämä tieto vaikuttaa ihmisen ja yhteisön toimintaan yhteisöä hyödyttävästi. Hyödyn ajan tutkimussuuntausta edustavat varsinkin Gaddin johdolla tehdyt tutkimukset. Hyvä esimerkki on vesilintujen suojelua ja hoitoa koskeva ”taloudenpidollinen esitys”. Esityksessä mm. kiitellään esivaltaa, joka on lain voimalla kieltänyt sorsien munien keruun, sillä kieltäminen ”on peräti hyödyllistä ja välttämätöntä, koska muuten kaikki saaristosamme kesän yli oleilevat vesilinnut tulisivat nopeasti varomattomalla tavalla hävitetyiksi” (s. 161).

Ensimmäinen Suomessa tehty lintuhavainto on vuodelta 1605, jolloin Sigfridus Aronus Forsius näki Turun linnan edustalla pelikaanin. – Pelikaani ilmestyy taas v. 1792 Helleniuksen ja Juveliuksen tutkielmaan, missä käsitellään eläinten vaistonvaraista huolenpitoa jälkeläisistään: ”Pelikaani ... tekee luonnon käskystä pesänsä kuivalle aavikolle, missä se poikasineen menehtyisi, jollei huolehtiva Luonto olisi antanut sille kaulapussia. Se täyttää kaulapussin vedellä ja tyhjentää sitten sellaisen määrän vettä pesään, että sillä ei lähde poikasilta vain jano vaan ne oppivat samalla uimaan” (s.193). – Luontoromantiikkaa ja lintuekologiaa! Kirjoittajat esittelevätkin Helleniuksen ja Juveliuksen väitöskirjan varsin edistyneeksi ekologiseksi tutkielmaksi, jossa on moderneina pidettäviä

ajatuksia ja tarkkoja havaintoja lintujen käyttäytymisestä. Mutta pelikaani ilmeisesti kuuluu myös luonnon ihme-eläimiin, joita mielellään oli esitelty antiikista alkaen. Forsiuksen lintukokoelma on myöhemmälle linnuista kirjoittamiselle tyypillinen: erikoisuuksia ja tarulintuja mutta myös omia ja paikallisten asukkaiden tekemiä havaintoja Varsinais-Suomesta, eritoten linnustajille tärkeitä merilintuja ja talonpojille tärkeitä ennuslintuja. Esimerkiksi kattohaikaraa on "nälkäkurki", sillä se tullessaan katovuotta.

Tietolaatikat rytmittävät mainiosti koko teoksen ja tuovat esiin tärkeimmät aiheet. Louhisaaaren maalaukset lienevät 1600-luvun lintukirjoista. Lintujen laulun kuvaaminen on antiikista perua, esim. Aristofanes kirjoitti komedian nimeltä Linnut.

Tietoisku kuningaskalastajasta tuo tarpeellisen selvityksen vielä tarunomaiseen jäälintu-kuvaukseen. Samalla käy ilmi, että Aristoteleen lintukuvaus pysyi ylitsepääsemättömänä 2000 vuoden ajan. Miksi Turun akatemiassa kirjoitettiin jäälinnusta? Ilmeisesti jumaluusopin professori Wanochius halusi ottaa osaa keskieurooppalaiseen akateemiseen keskusteluun. Sopivan aineiston siihen antoivat Turkuun hankitut Gesnerin, Aldrovandin ja Schottin eläintieteelliset teokset; varsinkin Gaspar Schottin luonnonihmeitä esittelevä *Physica curiosa* (1662) lienee vaikuttanut aiheen valintaan. Mitään havaintoihin liittyvää ei jäälintu-esseessä ole. – Tämänkertainen lukija ihmetteli aluksi, miksi tutkielman nimi *De halcyone* on käännetty "Jäälinnusta" eikä "Kuningaskalastajasta" tai yksinkertaisesti "Halcyon-linnusta". Kaikki kolme ovat jokseenkin outoja suomalaiselle lukijalle. Vastaus lienee, että "jäälintu" viittaa parhaiten keskieurooppalaisten tutkijoiden näkemyksiin ja tuo esiin antiikkiset sekä myyttiset merkitykset paremmin kuin "kuningaskalastaja".

Lechen ja Grysseliuksen pääskysten talvehtimistä käsittelevä tutkielma oli ensimmäisiä Turun akatemian töitä, jossa käsiteltiin lintujen käyttäytymistä ekologisesta näkökulmasta. Tutkielma vei näin lintutiedettä eteenpäin, mutta vasta viiveellä, sillä Lechen ja Grysseliuksen tutkimustulos, että pääskyselä eivät talvehdi vesien alaisissa asuinsijoissa vaan muuttavat sääoloiltaan suotuisampiin turvapaikkoihin talven tullen, sai yleisen hyväksymisen vasta noin sadan vuoden kuluttua. Vaikka he tekivät huolellisia mittauksia ja anatomisia kokeita ja pohtivat tarkkaan sää-

tekijöiden vaikutusta lintujen käyttäytymiseen, he eivät saaneet muutettua vanhaa jo Olaus Magnuksen esittämää ja sitten Linnén auktoriteetillaan varmistamaa käsitystä, että pääskyselä talvehtisivat vesien pohjamudissa. "Mikäpä kieltäisi oppineita näyttämästä kaikkia aseitaan, kun kansan jääräpäisyys on sitä luokkaa, ettei sitä terävinkään keihäs saa nujertumaan", sanovat Leche ja Grysselius tutkielmansa lopussa: jääräpäisellä kansalla he tarkoittanevat Linnén heimolaisia. Samanlaisen unohtamisen – ja ilmeisesti samasta syystä – kohtasivat myös Lars Johan Prytzin lintujen käyttäytymistä koskevat naurulokkitutkimukset.

Petolintuja koskeva tietolaatikko painottaa taas sitä seikkaa, että linnut, kuten muutkin villinä elävät eläimet, jaetaan maalaisyhteisön ja metsästäjäkansan näkemyksissä hyödyllisiin riistaeläimiin ja vaarallisiin tai muuten häiritseviin eläimiin. Lintutietoon vaikuttavat aina yhteiskunnan asenteet ja niistä johtuva lainsäädäntö. Kyseessä on siis tyypillinen hyödyn aikakauden työ.

Pehr Ulrik Sadelinin v.1810–1819 ilmestynyt *Fauna Fennica* on eräänlainen lopputulos Turun akatemian eläintieteellisestä työstä ja eläinmaantieteestä, jota oli ollut paikalliskuvauksissa ja lintujen osalta myös fenologisissa raporteissa. Kirjoittajat aivan oikein painottavat Linnén nimisysteemin kaavamaisuudesta johtuvien epäselvyyksien ohella myös suomenkielisen nimityksen kehittymättömyyttä.

LOPUKSI

Lopuksi on helppo yhtyä alussa mainittuun kirjoittajien toteamukseen, että Turun akatemian ajan lintukirjallisuuteen tutustuminen on monipuolisesti valaisevaa, ja lisätä, että kirjoittajat ovat tehneet tästä tutustumisesta todella kiinnostavaa. *Suomen lintutieteen synty – Turun akatemian aika* ei ole helppoa luettavaa. Kirjassa esiteltyjen akateemisten traktaattien useimmiten yksinkertainen luetteleva kieli ei ole omiaan tuottamaan lukunautintoja; toisaalta lukijan on pakko ihmetellä ja ihaila sitä detaljien rikkautta, millä Turun akatemian lintututkijat täyttivät tutkielmansa. Vaikka kirja ei ole varsinaisesti hakuteos, sen ensimmäinen lukeminen antaa virikkeitä, jotka houkuttelevat lehteilemään kirjaa myöhemminkin. Ennen kaikkea, kirjoittajat ovat onnistuneet käännösotteiden kehyskertomuksessa antamaan onnistuneen kuvan niistä perusteista, joille lintututkimus rakentui, ja niistä kehitysvaiheista, joiden kautta Suomen lintutiede syntyi.